

Mikó Imre (1911–1977)²

S. ügynök 1948. augusztus 6-án tett jelentése lakonikus rövidséggel tájékoztatta a román állambiztonsági szerveket, hogy visszatért Kolozsvárra dr. Mikó Imre. S. ügynök szerint a megfigyelt személy „a magyar uralom alatt képviselő volt, és nagyon fontos szerepet játszott. A múltban többek között a Szent István-i Birodalomról és a Szent Korona Tanáról írt. Jelenleg a kommunista pártban játszik szerepet”.³

S. ügynök jelentése és az abban foglalt rövid tényismertetés jelképesen is hátrávonul a 20. századi erdélyi értelmiség egyik legismertebb tagjának két életrajza között. Rámutat arra a közmondásos tényre, hogy egyetlen életút sem lehet tisztán fekete vagy fehér, sokkal inkább a két véglet közötti milliányi árnyalattal ragadható meg egy életpálya.

Mikó Imre a 20. századi erdélyi magyar közösség és értelmiség egyik legszínesebb és legkiemelkedőbb képviselője, akinek életét és pályáját családi örökségén túl döntően befolyásolta vállalt hivatása, illetve a hivatását folytonos kihívásokkal szembesítő impériumváltások, a totalitárius államok egymást váltó embertelen rendszerei, valamint a kisebbségi sorsból fakadó feladatok összessége. Neve mellett a legutóbbi időkig a „nemzetiségi jogász” epitheton ornansa állt, ugyanakkor az újabb kutatási eredmények indokolják személyének több nézőpontból való újraértékelését, az árnyalatok mélyebb tartalmú elemzését.

Mikó Imre Kolozsvár egyik legtekintélyesebb családjának sarjaként már a királyi Romániában nőtt fel. A kisebbségi létből fakadó tényhelyzet mintegy determinálta közéleti pályafutását, bár annak módja és mikéntje koránt sem volt még meghatározott. A családi hagyomány és örökség ugyanis egyszerre kínálta fel számára az unitárius lelkészi szolgálat, a jogászi hivatás, az irodalmi életpálya, valamint a tanári küldetés életútjainak lehetőségét. A kolozsvári Unitárius Kollé-

¹ Fazakas Zoltán József (1983, Marosvásárhely) egyetemi adjunktus a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszékének Állam- és Jogtudományi Karán. Elérhetősége: fazakas.zoltan.jozsef@kre.hu.

² A tanulmány szerkesztett változata az „Életek az életben: megjegyzések Mikó Imréről (1911–1977)”, *Erdélyi Jogélet* 4., 1. sz. (2020): 36–41. oldalain megjelent írásnak.

³ Stefano BORTONI, „Népszolgálat és túlélés. Mikó Imre és a román állambiztonság, 1948–1971”, *Magyar Kisebbség* 67., 1. (2013): 5–50.

*Mikó Imre az 1927–1928-as tanévben
érettségizett a kolozsvári Unitárius
Kollégiumban*

giumban tett érettségét követően a fiatal Mikó Imre beiratkozott az I. Ferdinánd Egyetem jogi karára, de emellett az unitárius teológia hallgatója is volt. Tudatosan készült tehát a közéleti pályájára, de emellett irodalmi és tanári, illetve kutatói ambícióit sem adta fel. A jogász szerepvállalás melletti végső döntés indokáját bevallása szerint abban lelhető fel, hogy „a közéleti vezető, ha már nem arisztokrata, akkor legalább jogász legyen”.⁴ Érdeemes megemlíteni egy rövidebb gondolat erejéig, hogy a kisebbségi sorsba vetett erdélyi magyarság vezetői valóban arisztokraták, illetve jogászok voltak ebben a korban. Az Országos Magyar Párt képviselői szinte kizárólag e két csoport részben átfedésben lévő tagjai voltak, amelynek okai egyrészt a noblesse oblige felvállalásában, másrészt az anyagilag relatíve független jogász hivatásrendek, elsősorban az ügyvédek jellegzetességeiben lelhetők fel.

Az egyetemi évek alatt Mikó Imre részt vett a hallgatói közéletben, különösen az Erdélyi Fiatalok felekezetek és társadalmi osztályok felett álló mozgalmában, amelynek azonos című lapjában kezdett publikálni. A publikációs tevé-

⁴ MIKÓ Imre, „Jogász a közéletben” in *Korunk* 31., 10. sz. (1972): 1443–1451., 1449.

kenység később az *Erdélyi Múzeum*, a *Hitel*, a *Magyar Kisebbség* és a *Keleti Újság* hasábjain teljesedett ki. A korban népszerű szociográfiai kutatások nyomán, amelyeket intézményesített formában és jelentős román állami támogatással Dimitrie Gusti professzor indított el Romániában, báró Bánffy Ferenc felajánlására részt vett a Kolozsborsán és környékén indított falukutatásban, amelynek eredményeképpen huszonegy évesen mintegy berobbant a tudományos közéletbe *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című tanulmányával. A szociográfiai kutatásokkal egyidejűleg látogatta Antal Márk marxista szemináriumát és építette ki kapcsolatait a baloldali értelmiségiekkel, amely kapcsolatok nyomán a nemzetiségi kérdést összetettebb vizsgálódásoknak kezdte alávetni. Tanulmánya elkészítése során szerzett tapasztalatainak együttese végül sorsát alapvetően a nemzeti kisebbségek jogához és jogvédelemhez kötötte. Ennek a sorsnak első álmomásaként 1932 januárjától Bukarestben Willer József képviselő titkáráként a gyakorlati politika oldaláról tanulmányozhatta a kérdést. Mikó Imre a bukaresti kiterőt követően 1934 nyarán doktorált *A székely közületi kulturális önkormányzat* című értekezésével, rövid ügyvédi gyakorlatot követően mintegy két évre nyugat-európai tanulmányútra indult, elsősorban Párizsban, kisebb részben Magyarországon, Angliában és Németországban tanulmányozta a kisebbségi kérdés irodalmán túl ezen államok alkotmányos berendezkedését, uralkodó politikai áramlatait és a nemzetközi jogot. Hazatérését követően elvállalta az Országos Magyar Párt bukaresti irodájának vezetését, közben megjelentette *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920*⁵ című dolgozatát, amely az erdélyi múltat elemezve azt a következtetést vonta le, hogy mind az egyéni, mind pedig a kollektív jogok és értékek a kisebbségi jogban nemcsak a kisebbség pusztá fennmaradását kell hogy szolgálják, hanem a demokratikus szabadság kiteljesedését is. Széles körű tapasztalatai, nyugati peregrinációja és nyelvtudása éppen ezért nélkülözhetetlenné vált az Országos Magyar Párt számára, elvégre ebben az időszakban a Nemzetek Szövetsége a Párizs környéki békerendszer előírásai alapján rendszeresen foglalkozott a kisebbségi jogsérelmekkel, amelyeknek egyik legfőbb tárgya éppen a romániai magyarság helyzete volt.

A Nemzetek Szövetsége előtti jogvédő tevékenysége kifejtésére azonban a felgyorsult világpolitikai és belpolitikai események nyomán már nem maradt lehetősége Mikó Imrének. II. Károly román király (ur. 1930–1940), mivel alkotmányos úton nem tudta kezelni az amúgy is korlátozott alkotmányos rendszer belpolitikai válságát és a megerősödött Vasgárda-mozgalom által közvetített po-

⁵ „Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920”, *Magyar Kisebbség* 15., 20. sz. (1936): 542–558.

Bukarestben, a királyi diktatúra idején

litikai irányváltás igényét, 1938. február 28-án feloszlatta a román parlamentet, és nyílt királyi diktatúrát vezetett be. A királyi diktatúra politikai alapját egy korporatív szervezet, a Nemzeti Újjászületés Frontja képezte. A Nemzeti Újjászületés Frontja egyik tagozataként alakult meg a Magyar Népközösség mint a romániai magyar nemzeti kisebbség kollektív politikai szervezete azon magyar politikusok vezetésével, akik a nemzetiségi kérdés orvoslása érdekében nem a politikai passzivitás mellett döntöttek. Felállították a Magyar Népközösség jogvédő irodáját, amelynek vezetését Mikó Imre vállalta el gróf Bánffy Miklós felkérésére. Mikó Imre alig egy hónapos ifjú férjként feleségével Bukarestbe költözött, és a királyi diktatúra által meghatározott keretek között kezdte meg alig egyéves gyakorlati jogvédő tevékenységét.

A királyi diktatúra tiszavirág-életű volt. A román felkérésre összeült német-olasz döntőbíróóság által meghozott II. bécsi döntés nyomán visszacsatolták Észak-Erdélyt Magyarországhoz, gyakorlatilag ezzel egyidejűleg Románia elvesztette Dél-Dobrudzsát Bulgária javára, a Szovjetunió pedig bevonult Besszarábiába. Az észak-erdélyi visszacsatolás kivételével ez utóbbi két területi válto-

zás a II. világháborút követően is fennmaradt hatályában. Nagy-Románia hatalmas területvesztései elsöpörték II. Károly rendszerét.

A II. bécsi döntés és a királyi diktatúra összeomlása nyomán Mikó Imre úgy döntött, hogy hazatér Kolozsvárra. Hazatérését követően, alig huszonkilenc éven megírta az erdélyi kisebbségi magyarság II. bécsi döntésig tartó küzdelmeit *Huszonkét év* című monográfiájában⁶ talán azzal a hittel, hogy kisebbségi jogvédő tevékenysége, amely alig kezdődött el, már be is fejeződött. Az anyaországhoz visszatért észak-erdélyi országrész sajátos viszonyait felismerve gróf Teleki Pál miniszterelnök is szorgalmazta, hogy az erdélyi politikusok ne az anyaországi pártstruktúrákba illeszkedjenek be, hanem tapasztalataikkal a kormányfő nemzetiségi politikáját segítsék, és a háború utáni végleges rendezés kedvező reményével külső támogatásban részesítsék. Ennek megfelelően alapították meg az Erdélyi Pártot, amelynek színeiben Mikó Imre – ismét gróf Bánffy Miklós támogatásával a magyar Országgyűlésbe behívott erdélyi képviselők egyikeként – a magyar törvényhozás tagja lett és Magyarország német megszállásáig az Erdélyi Párt főtitkáráként tevékenykedett. Törvényhozásbeli munkája során a nemzetiségi kérdés tárgyában kiállt az észak-erdélyi román lakosság érdekeiért a hagyományos erdélyi tolerancia szellemében. Mindazonáltal beárnyékolja képviselői tevékenységét a korszakban elfogadott, különösen az állampolgári jogegyenlőséget megsemmisítő törvények megalkotásának ténye. Az ebben az időszakban Mikó Imre számára biztosított függetlenség mégis óriási jelentőségű a jogtudomány számára. Ez a pár év lehetővé tette a nemzetiségi jog területén máig alapműnek számító hatalmas értekezés, a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*⁷ megírását. Európa első nemzetiségi törvényének, az 1868. évi XLIV. magyar törvénycikknek a részletes, annak előzményeit is feltáró, a jogszabály hét évtizedes gyakorlatát bemutató, a politikai magyar nemzet talaján álló alkotmányjogi doktori értekezés megállapításai a mai napig érvényes tudományos eredményeket tartalmaznak, és talán egy békésebb korban Mikó Imre akadémiai karrierjének fundamentumát képezhetnék volna. A mű elkészültét követően azonban a történelem Mikó Imrét ismét gyakorlati feladatok elé állította. Az 1944. augusztus 23-i román kiugrást követően egyértelművé vált, hogy Erdély és kisebbségeinek kérdése alapvetően a Szovjetunió érdekei mentén dől el, így Mikó Imre felújította korábbi baloldali kapcsolatait többek között Jordáky Lajos szociáldemokrata

⁶ *Huszonkét év — az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig* (Budapest: Studium, 1941), letöltve: 2022. október 15., <https://adatbank.ro/cedula.php?kod=745>.

⁷ *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (Kolozsvár: Minerva, 1941).

és Józsa Béla kommunista politikusokkal, tagja lett a gróf Teleki Béla által vezetett, pártok felett álló Erdélyi Magyar Tanács Végrehajtó Bizottságának a háborúból való sikeres kiugrás előkészítésének reményében. Két nappal Horthy Miklós kiugrási kísérlete előtt azonban a bevonuló szovjet csapatok elhurcolták, és négy évig Taganrogban, az Azovi-tenger partján tartották fogva. Ezzel zárult a mindössze harminchárom éves Mikó Imre életútjának első szakasza.

A fogság nem volt a tetterős jogász számára elveszett idő. Bár az a világrend, amelynek keretei és szabályai között készült hivatására, végérvényesen eltűnt – gondoljunk csak arra, hogy az új békerendszer a kisebbségvédelem tekintetében már nem tartalmazott előírásokat, az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya is elvetette a kérdést –, Mikó Imre a fogsága alatt az új világrendhez alkalmazkodva megtanult oroszul. Hazatérését követően így korábbi alma materében orosztanárként helyezkedhetett el, és ahogyan S. ügynök megjegyezte, a kommunista párttal is megtalálta a hangot. A Gorkij Intézetben orosztanári képezést szerzett, tankönyveket írt, ideológiai és irodalmi műveket fordított, azaz belátta a berendezkedő totális állam által kijelölt határokat, a tudományos és jogászai pályáról, közéleti szerepvállalásról ennek megfelelően lemondani kényszerült.

Életének második szakasza tehát az új, kommunista hatalom által diktált szabályok szerint indult, és visszavonultságot feltételezett. Kitelepítésére, kényszerlakhelyre száműzésére vélhetően azért nem került sor, mert több kihallgatáson is igazolták, azaz az egyetemi éve alatt látogatott marxista szeminárium egyfajta védettséget jelentett. A jogászai pálya azonban bezárult előtte, így felidézve kezdeti irodalmi kísérleteit, fordítói munkája mellett esszéket, tanulmányokat írt, kezdetben íróasztala fiókjának. Korábbi közéleti pályája miatt hallgatásra ítéltetett, Mikó Imre ezt látszólag el is fogadta. Az 1956. évi magyar forradalom és szabadságharc eseményeit követően megindult, elsősorban a magyar értelmiséget támadó román kommunista megtorlási hullám ennek ellenére őt is elérte, tanári állásából eltávolították, így évekig raktári munkásként, illetve könyvelőként dolgozott szerény jövedelemért Kolozsváron.

Ez a korszak azonban, amely Ceaușescu hatalomra kerüléséig tartott, csak látszólag volt néma. A Cartea Rusă könyvesboltban, ahol a kolozsvári elit rendszerint tiszteletét tette, alkotott. Ezek a látogatások hasonlítottak kissé a Domiciliu obligatoriu billoggal ellátott, kényszerlakhelyre száműzött korábbi elit kötelező rendőri jelentkezésein megtapasztalt találkozásokra. A könyvespult, mintegy a régi világ emlékszilánkjaként eszmecserék tanúja, ezáltal az alkotás forrása is. Mikó Imre saját bevallása szerint igazi „kunszt, hogy az ember a pulton – két vevő között – könyvet írjon, de nem lehetetlen”.

A Kriterion szerkesztőségében

A Ceaușescu hatalomra kerülését követően megindult kezdeti enyhülés szakaszában feloldották Mikó Imre publikációs tilalmát, amelynek másik okát képezhette, hogy az unitárius egyház főgondnokává választották. A főgondnoki tisztség komoly közéleti szerepet feltételez, de a közéleti szerep és a publikációs tilalom feloldása egy diktatúrában korántsem egyenlő a szabad közlés és kiállítás jogával. Mindenesetre ez az időszak kulcsfontosságú személyes életében is, főgondnokként 1968-ban megszervezte az unitárius egyház megalapítása 400. évfordulójának nemzetközi megünneplését. Az ünneppsorozat sikere egyértelműen előrevetítette, hogy bár tudományos rehabilitációjára nem kerülhet sor, de társadalmi kirekesztettségének hamarosan vége szakad. Elkezdhettek ennek megfelelően megjelenni korábbi esszéi, tanulmányai, illetve Bölöni Farkas Sándorról írt regénye, *A bércre esett fa*.⁸ A szépíróként rehabilitált korábbi jogász 1970-től a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári főszerkesztőjeként immáron a kommunista társadalomban számára elérhető legmagasabb pozíciót is elérte a két évtizednyi méltatlan mellőzöttség után. Kiadói munkássága mellett érdemes hangsúlyozni, hogy szakmai tekintélye okán rendszeresen kapcsolatot tartott és

⁸ *A bércre esett fa* (Bukarest: Albatrosz, 1976).

Mikó Imre (áll) 1974-ben a korondi püspöki vizitáció alkalmával

tanácsokkal látta el Fazekas János román miniszterelnök-helyettest, a legmagasabb pártfunkciót betöltő romániai magyar politikust.

A hetvenes évek elején felszabadult a korábbi kitzasztottságból, és ismét társadalmi, illetve rejtett politikai funkciót töltött be. Mikó Imre pár tanulmány erejéig visszatért eredeti hivatásához. A *Korunk*, illetve *A Hét* hasábjain jelentek meg fontosabb tanulmányai a jogtörténet, a jogászság, illetve a kisebbségi jog témakörében. Ezek közül kiemelkedik a *Nyelv és jog*,⁹ a *Nemzet és nemzetiség*,¹⁰ a *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben*,¹¹ a *Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége*,¹² illetve a *Jogász a közéletben*¹³ című írások, amelyek a megjelenés szükség-szerű korlátját jelentő cenzúra okán részben osztályalapú megközelítést tartalmaznak, részben azonban az erdélyi magyarság megváltozott érdekeinek megfelelően a kollektív jogok talaján, a nemzetiség mint kollektív entitás alapján állnak és ezáltal szembehelyezkednek a politikai nemzet egyéni jogok talaján álló koncepciójával, amelyet ő is kifejtett a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*

⁹ „Nyelv és jog”, *Korunk* 29., 9. sz. (1970): 1323–1327.

¹⁰ „Nemzet és nemzetiség” in *Korunk* 30., 5. sz. (1971): 681–691.

¹¹ „Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben” in Mikó Imre, *Változatok egy témára* (Bukarest: Kriterion, 1981), 194., 51–58.

¹² „Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége” in *A Hét* 3., 14. sz. (1972. április 7.): 16.

¹³ Ld. 4. lábjegyzet.

Balról jobbra: Kovács Zoltán, Benkő Samu, Fazekas János,
Kós Károly, Mikó Imre és Kós Zsófia

című értekezésében.¹⁴ Az *Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége* című tanulmánya az akkor hatályos, nemzetközi jogforrásokra is kiterjedő jogszabályok áttekintését adta a romániai kisebbségi jog szintéziseként, mintegy bátorítva a közösségeket az e jogokkal való élésre az asszimiláció elkerülése érdekében, emellett az államot e szabályok hatékony végrehajtására intve. Talán érlelődött benne a gondolat, hogy egy újabb monográfiában, a két világháború és a totális államok tanulságait feldolgozva újabb nemzetiségi könyvet ír, de végül erre nem maradt idő. Még elkezdte önéletrajzi visszaemlékezését *A csendes Petőfi utca*¹⁵ címmel, de 1977. március 21-én, hat nappal hatvanhatodik születésnapja előtt elhunyt.

Mikó Imre élete két világrend, két ország, véres háborúk és totalitárius államok közötti folyamatos küzdelem és alkalmazkodás élete volt hatalmas feladatokkal. Egyrészt mint családapa, másrészt mint közösségéért tenni akaró jogász és törvényhozó, végül mint tanár, munkás és író. A legújabb kutatások eredményei feltárták, hogy az eddig ismert életrajz elemeit, ha nem is átértékelni, de mindenképpen árnyalni kell. Mikó Imre ugyanis munkássága és közéleti szerepvállalása okán egyszerre volt a román állambiztonsági szervek célpontja, megfigyelt személye, ugyanakkor forrása is. A fogságot követő második életszakasz

¹⁴ Ld. 7. lábjegyzet.

¹⁵ *A csendes Petőfi utca* (Kolozsvár-Napoca: Dacia, 1978).

tehát az eddig ismert tényeken túl Mikó Imre másik, az esendő, a túlélni vágyó, az eltiport, de a társadalomba visszavágyó ember eddig nem ismert oldalát tárja fel. A Securitate kezdetben egyértelműen célszemélyként tartotta nyilván, majd az ötvenes évek elején komoly pszichikai ráhatással rá is vették az együttműködésre. Az állambiztonságiak háborús bűnökkel és annak megfelelő megtorlással vádolták a négygyermekes családapát, aki megtört, és kezdetben nyilvánosan hozzáférhető, így nem inkrimináló tényeket adott át. Később, komolyabb fenyegetések hatására változtatott addigi hozzáállásán. A tanári állásából való eltávolítását követően látszólag elengedte a titkosszolgálat vasmarka, de provokátorok útján figyelemmel kísérték tetteit, majd főgondnökká választását követően, a társadalmi rehabilitációja első lépcsőfokán állva ismét célszeméllyé vált. Utolsó, harmadik beszerzésére a hetvenes évek közepén került sor. Ebben az időben felelős főszerkesztőként, árnyék miniszterelnök-helyettesi tanácsadóként, unitárius főgondnökként ismét a társadalom felső köreibben, döntéseket befolyásoló pozícióban állt. Mikó Imre közéleti és jogászai pályája, annak eredményei több rendbeli beszerzésétől függetlenül meghatározók a 20–21. századi erdélyi magyar közösségre nézve.